

Зеленська М. І.,
кандидат юридичних наук
асистент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

КЛАСИФІКАЦІЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Статтю присвячено дослідженню системи та класифікації гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. В зв'язку з цим розглянуто законодавство, судову практику із зазначеної проблематики та досліджено критерії класифікації гарантій прав і свобод особи в цілому.

Ключові слова: гарантії прав і свобод особи; запобіжний захід; тримання під вартою.

Статья посвящена исследованию системы и классификации гарантий прав и свобод личности при применении меры пресечения в виде содержания под стражей. В связи с этим рассмотрено законодательство, судебная практика по данной проблематике и исследованы критерии классификации гарантий прав и свобод личности в целом.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод личности; мера пресечения; содержание под стражей.

Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є комплексним явищем. По-перше, вони полягають в одночасній їх реалізації суб'єктами, а, по-друге, – гарантії застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є системним правовим явищем. Реалізація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою ні в якому разі не може бути пов'язана з реалізацією лише однієї з них. Це пояснюється тим, що процедура взяття під варту – складний процес, пов'язаний з істотним обмеженням

прав і свобод особи, чітко встановленим порядком, підставами та строками, що, у будь-якому випадку, передбачає забезпечення комплексу засобів як превентивного, так і ретроспективного характеру, спрямованих на дотримання прав та свобод особи. Відповідно, варто вести мову про застосування системи гарантій додержання прав і свобод особи при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Дослідженням питання класифікації гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальному процесі займалися такі вчені: В.І. Бо-

рисов, Ю. Г. П. Клімова, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, М. А. Погорецький, Т. Г. Фоміна, О. Г. Шило та ін.

Метою статті є дослідити та визначити класифікацію гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

На думку Т. Г. Фоміної, систему кримінально-процесуальних гарантій можна визначити як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою при виконанні завдань кримінального судочинства, забезпечують правильне здійснення правосуддя в кримінальних справах та реалізацію прав і виконання обов'язків усіма учасниками кримінального процесу [1, с. 154].

Таке визначення не суперечить, а також і розкриває досліджувану систему, елементи та компоненти якої дозволяють виокремити групи гарантій, що, своєю чергою, дає можливість провести класифікацію.

Зрозуміло, що гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є похідними від кримінальних процесуальних гарантій прав і свобод особи. Дослідивши їх, можна встановити види гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та класифікувати їх.

На думку О. П. Кучинської, у науковій літературі не існує єдиної думки щодо поняття гарантій та їх видів. Виділяється декілька підстав класифікації гарантій. Вони поділяються за призначенням на гарантії реалізації та гарантії охорони прав і свобод людини й громадянина. Пропонуються автором також класифікації за галузями права: конституційно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, цивільно-правові тощо. Крім того, традиційно, на думку автора, гарантії поділяються на загальні та спеціальні. Хоча однозначного поняття саме спеціальних (юридичних) гарантій у теорії права не вироблено [2, с. 6].

У подальших наукових дослідженнях автор визначила, що за сферою дії гаран-

тії є – внутрішньодержавні (національні) та міжнародні; за способом викладу – прості, складні та змішані; залежно від правового статусу особистості – а) загальні гарантії, які закріплені конституційно та поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин однаковою мірою; б) родові, що сприяють захисту інтересів певних категорій громадян; в) спеціальні (галузеві), які гарантують права та свободи суб'єктів у певній сфері діяльності та закріплені галузевим законодавством, та г) індивідуальні – як фактори організаційного, процесуального, матеріального та правового характеру, що забезпечують реалізацію прав особи у конкретних життєвих обставинах на основі закону. Також автор вважає, що досить значного поширення набуло свого часу розмежування гарантій на базисні та надбудовні; пропонується також класифікувати гарантії на об'єктивні та суб'єктивні [3, с. 112].

Окрім того, О. П. Кучинською проведено ґрунтовний аналіз різних видів гарантій, відповідно до наступних критеріїв класифікації: за характером; за суб'єктами, що реалізують гарантії; за змістом. Автор також встановила, що, як правило, за основу береться розподіл гарантій на загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та юридичні (правові) [2, с. 5].

Схожу думку щодо останнього знаходимо у Г. П. Клімової, яка вважає, що усі гарантії прав і свобод людини прийнято ділити на економічні, політичні та юридичні. Разом з тим дані гарантії, на її погляд, можна доповнити соціальними і духовними (культурними) гарантіями, оскільки без наявності умов такого роду система гарантій є неповною.

Л. М. Лобойко виділяє наступні компоненти системи кримінальних процесуальних гарантій: достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності; кримінальна процесуальна форма; засади кримінального провадження; процесуальний статус учасників кримінального процесу; мож-

ливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук у житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [4, с. 18–19].

У М. С. Алексеева, В. Г. Даєва та Л. Д. Кокорева як гарантію також зазначено наявність різних процесуальних інститутів [5, с. 60].

У О. І. Білоусова, С. М. Смокова знаходимо, що кримінально-процесуальні інститути служать для захисту як прав громадян, які беруть участь у кримінальному процесі, так і їх законних інтересів [6, с. 84].

Класифікуючи за змістом, В. І. Маринів вважає, що реальність права на свободу й особисту недоторканність ґрунтується на системі юридичних механізмів, що забезпечують його дію і тому набувають значення юридичних гарантій. Найважливішими з них є вперше встановлений Конституцією України судовий порядок арешту та взяття під варту, чітка регламентація в галузевому законодавстві підстав і строків цих примусових заходів [7, с. 168].

Провівши аналіз, дослідивши критерії класифікації та поділи на види, необхідно навести власні класифікації гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

На найвищому рівні абстрагування гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою варто поділити на неюридичні та юридичні.

Неюридичні гарантії, своєю чергою, поділяються на економічні (зокрема, щодо умов утримання в різних СІЗО на території України, залежно від менеджменту адміністрації установи); політичні (права та свободи особи є на-

правляючим елементом правової держави, громадянського суспільства, а шляхи їх обмеження, зокрема свободи пересування є «лакмусовим папірцем» утопічності або реальності існування правової держави та громадянського суспільства); ідеологічні (права людини є природними і мають пріоритет над процесуальним примусом); соціальні (тримання під вартою є процесуальним примусом, а не показником деградації особи у суспільстві); культурні (повага до права на свободу та особисту недоторканність як до традиційної цінності, природи особи); організаційні (взаємини, повага під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою).

Юридичні гарантії, своєю чергою, можна класифікувати за різними критеріями.

Так, за поширеністю, юридичні гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід поділити на:

1) національні, передбачені кримінальним процесуальним законодавством України;

2) міжнародні, а також ті, що пов'язані з існуванням континентальних систем захисту прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

За рівнем юридичної сили нормативно-правових актів, у яких гарантії закріплено на:

1) гарантії, що містяться у міжнародних договорах (міжнародні стандарти прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою);

2) конституційні гарантії;

3) гарантії, що передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кримінально-виконавчим кодексом України;

4) гарантії, що передбачені іншими Законами України, зокрема: Законом України «Про попереднє ув'язнення», Законом України «Про судоустрій і ста-

тус суддів», Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та ін.;

5) гарантії, що передбачені підзаконними нормативно-правовими актами. До таких нормативно-правових актів варто віднести Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження норм забезпечення осіб, взятих під варту, постільними речами, одягом і взуттям» від 08.10.2014 року № 527; Наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2013 року № 460/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України»; Наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013 року № 656 «Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців» тощо.

За суб'єктами, що реалізують досліджувані гарантії на:

- 1) гарантії підозрюваного, обвинуваченого;
- 2) гарантії адвоката, гарантії захисника;
- 3) гарантії слідчого;
- 4) гарантії потерпілого, гарантії представника;
- 5) гарантії прокурора;
- 6) гарантії суду.

Залежно від стадії кримінального провадження, під час якої застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, можна виділити наступні гарантії:

1) гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на досудовому розслідуванні;

2) гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час судового провадження в суді першої інстанції;

3) гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час перегляду судових рішень.

Відповідно до встановленої процедури застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою гарантії можна поділити на:

1) гарантії прав і свобод особи, що реалізуються під час встановлення підстав щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

2) гарантії прав і свобод особи щодо строків застосування (їх продовження) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

3) гарантії прав і свобод особи щодо порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

4) гарантії прав і свобод особи під час перебування під вартою;

5) гарантії прав і свобод особи під час звільнення з-під варти;

6) гарантії прав і свобод особи на компенсацію за незаконне тримання під вартою.

Залежно від правового статусу особи, щодо якої застосовується тримання під вартою, вважаємо, можна класифікувати на:

1) гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що користується загальним правовим статусом;

2) гарантії прав і свобод під час застосування тримання під вартою щодо окремих категорій осіб та неповнолітніх.

Якщо розглядати систему гарантій в цілому, а не класифікувати за певним критерієм, то до гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід віднести:

1) розвинену та дієву систему вітчизняного кримінального процесуального законодавства в якій відсутні прогалини та колізії щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та яке засноване на міжнародних стандартах поваги до прав і свобод особи;

2) високий рівень юридичної правосвідомості як суб'єктів застосування запобіжного заходу, так і громадян у цілому;

3) розвинену кримінальну процесуальну форму;

4) ефективне та негайне застосування систем захисту прав і свобод особи у випадку порушень як підстав, так і порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

5) розвинені форми державного та громадського контролю за застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його незастосуванням;

6) наявність юридичної відповідальності за порушення підстав, строків та порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

7) правову активність особи щодо якої застосовують запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Згруповуючи окреслене вище, можна дійти висновку, що класифікувати гарантії прав та свобод особи, що передбачені КПК України, щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна шляхом встановлення того, що ними є:

1) завдання кримінального провадження;

2) засади кримінального провадження;

3) встановлений *onus probandi* мети та підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

4) право на правову допомогу;

5) кримінальна процесуальна форма;

6) строки дії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

7) юридична відповідальність за відсутність підстав або за порушення порядку, а також прав і свобод особи під час взяття особи під варту;

8) процесуальна відповідальність у вигляді скасування процесуальних рішень (у т.ч. система органів для оскарження). Усі вони закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Також, з практичної точки зору, зокрема, розгляду системи гарантій як динамічної системи, тобто такої, що

реально функціонує, її складовими є процесуальний порядок застосування досліджуваного запобіжного заходу, судовий контроль, прокурорський нагляд, міжнародні стандарти та практика Європейського суду з прав людини.

Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є гарантією за рахунок сукупності аргументів, які обґрунтовують те, що він передбачений нормами кримінального процесуального законодавства України, є способом реалізації прав та обов'язків осіб, щодо яких застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також спрямований на забезпечення їх законних інтересів та виконання завдань кримінального провадження.

Прокурорський нагляд, як гарантія, визначений В.І. Борисовим, Н.В. Глинською, В.С. Зеленецьким, О.Г. Шило. Вони зазначають, що прокуророві відведено роль процесуального «фільтра» і додаткового «гаранта» проти незаконного й необґрунтованого взяття особи під варту [8, с.78].

Судовий контроль як елемент системи гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою спрямований як на забезпечення та реалізацію кримінальної процесуальної політики у сфері охорони та захисту прав і свобод особи, так і на реальну охорону та захист прав і свобод особи, щодо якої застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. На думку М.Я. Никоненка, аргументи щодо неупередженості й незалежності судової влади могли бути покладені в основу віддання переваги саме судовим органам при вирішенні законодавцем питання про те, хто ж повинен бути наділений правом прийняття рішення про взяття під варту. Мабуть, ні в кого не буде викликати сумніву той факт, що прокурори, при підтриманні державного обвинувачення, знаходяться у залежності від свого ж рішення про взяття під варту, яке вони прийняли

в ході здійснення нагляду за досудовим розслідуванням. Таким чином, послаблюються гарантії права особи на захист [9, с. 181]. О. М. Коріняк визначила, що серед юридичних гарантій захисту прав і свобод людини в сфері дії інституту запобіжних заходів на стадіях досудового слідства особливе місце надано судовому контролю та прокурорському нагляду, що продиктовано необхідністю посилення режиму захисту особи у кримінальному судочинстві України [10, с. 13]. Адже, як вірно зазначає М. Є. Шумило, слідчий, через свою приналежність до ієрархічної структури обвинувальної влади, не може бути цілком вільним у перевірці та оцінці доказів під час перебігу кримінального провадження; приблизно в такому становищі перебуває і прокурор, під процесуальним керівництвом якого проводиться розслідування [11, с. 208].

Міжнародні стандарти як гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання

під вартою є елементом системи гарантій прав і свобод особи через те, що суди, приймаючи таке важливе рішення, як обмеження свободи особи, завжди повинні керуватись міжнародними правовими актами щодо прав і свобод людини, у яких визначені загальні стандарти. Ці стандарти встановлюють мінімальні умови, які міжнародна спільнота вважає прийнятними для застосування державного примусу у вигляді тримання під вартою.

Практика Європейського суду з прав людини як гарантія прав і свобод особи, на шляху держави до євроінтеграції, поширює свій вплив на Україну та має велике значення для охорони та захисту прав підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні.

Отже, визначивши систему та класифікацію гарантій, можна дійти висновку, що сукупність цих гарантій працюватиме лише в системі, яка є змістом її реалізації, кожен її елемент є невід'ємною частиною та не може реалізовуватися окремо від інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Фоміна Т. Г.* Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій / Т. Г. Фоміна // *Право і безпека*. – 2010. – № 5. – С. 187.
2. *Кучинська О. П.* Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // *Адвокат*. – 2012. – № 7. – С. 5–6
3. *Кучинська О. П.* Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2012. – № 1(23). – С. 112–113.
4. *Лобойко Л. М.* Кримінальний процес: підручник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2014. – 432 с.
5. *Алексеев Н. С.* Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж, 1980. – 252 с.
6. *Смоков С. М.* Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України: монографія / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. – Одеса, 2009. – 112 с.
7. *Маринів В.* Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканність та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України / В. Маринів // *Вісник Академії правових наук України*. – 2005. – № 1 (40). – Х.: Право, 2005. – С. 168.
8. *Борисов В. І.* Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 78 с.
9. *Никоненко М. Я.* Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М. Я. Никоненко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 181 с.
10. *Коріняк О. М.* Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О. М. Коріняк; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К., 2012. – 19 с.
11. *Шумило М. Є.* Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Є. Шумило // *Право України*. – 2013. – № 11. – С. 206–215.

Zelenska M. Classification of guarantees of rights and freedoms in the application of preventive measures such as detention.

The article is devoted to the research and classification system guarantees the rights and freedoms during a preventive measure in the form of detention. In this regard, reviewed the legislation, litigation on these issues and studied classification criteria guarantees of rights and freedoms in general.

Classified guarantees the rights and freedoms stipulated Code of Ukraine regarding the use of restraint in the form of detention by setting what they are:

- 1) the task of criminal proceedings;
- 2) the principles of criminal proceedings;
- 3) set onus probandi purpose and reason preventive measure in the form of detention;
- 4) the right to legal counsel;
- 5) criminal procedural form;
- 6) the term of the decision on the application of a preventive measure in the form of detention;
- 7) legal responsibility for the lack of grounds or for violation of the order and the rights and freedoms during custody;
- 8) procedural responsibility in the form of cancellation of procedural decisions (including the system of appeals for). They are enshrined in the criminal procedural legislation of Ukraine.

Defining a classification system and warranties can be concluded that the totality of these guarantees will only work in a system that is the essence of its implementation, each of its elements is inalienable part and can be implemented separately from other.

Keywords: guarantees of rights and freedoms; preventive measure; detention.

Стаття надійшла до редакції журналу 10.12.2016 р.